

30 De Maasdijk breekt

Overstroming en waterbeheersing in het Rivierengebied

Anneke Driessen

OVERASSELT 1925. Op oudejaarsmorgen van 1925 breekt in het Rijk van Nijmegen geheel onverwacht de Maasdijk door tussen Overasselt en Nederasselt. Het weer is al dagenlang slecht met veel wind en regen en de Maas staat hoog aan de dijk, maar niemand lijkt zich zorgen te maken. Veel inwoners van Overasselt gaan die morgen zoals gewoonlijk naar de vroegmis van zeven uur. Midden onder het evangelie bereikt het nieuws van de dijkbreuk de kerkgangers. De kerk stroomt leeg. De pastoor kijkt in opperste verbazing toe en weet niet hoe hij het heeft, totdat een van de mensen hem toeroept "Den diek is deurgebroken". Iedereen haast zich naar huis, bezorgd om de eigen veiligheid en spullen. Het bericht van de dijkdoorbraak verbreidt zich snel. Om tien uur bereikt het nieuws Dreumel, via een van de vijf telefoons die er in dit dorp zijn. Dreumel ligt binnen dezelfde dijkkring dertig kilometer westwaarts in het diepste deel, de zogeheten 'zak' van Maas en Waal. Vurig hoopt men daar dat het loos alarm is, maar om twaalf uur wordt het slechte nieuws bevestigd. De kerkklok wordt geluid en de bevolking verzamelt zich bij het gemeentehuis, voorbereid op het ergste. Ook elders in het Land van Maas en Waal gaat men wakend en sjouwend het nieuwe jaar in. Pers, fotografen en hulptroepen haasten zich naar het gebied. Duidelijk is voor iedereen dat zich hier op dat moment een ramp voltrekt, waarvan de gevolgen nog niet zijn te overzien.

Onvoltooide dijkverhoging

Bij de dijkbreuk bij Overasselt bleef het niet, ook elders braken dijken door. Niemand was erop voorbereid dat het zozeer zou mislopen. Al meer dan zes decennia was het goed gegaan en was het Rivierengebied gevrijwaard gebleven van grote overstromingsrampen. De weersomstandigheden waren echter eind 1925 uitzonderlijk slecht. Als gevolg van overvloedige regenval bereikten zowel de Rijn als de Maas rond de jaarwisseling ongekend hoge peilen. Nog nooit was het water zo hoog gekomen sinds men met de registratie van de rivierstanden was begonnen. De zwakste dijken waren daartegen niet bestand. Niet alleen in het Land van Maas en Waal, ook elders in Gelderland en in Brabant en Limburg traden overstromingen op. Op 1 januari liep het niet bedijkte buitengebied van Doesburg plotseling onder water. De Ooijpolder overstroomde op 3 januari door een dijkbreuk bij Erlecom. Het water kwam hier vijf tot zes meter hoog. Ook Leuth, Kekerdom, Zeeland en de laagste delen van Millingen en Beek kwamen onder water te staan. Uit dit relatief dun bevolkte gebied werden door mariniers bijna honderd mensen geëvacueerd. In de nacht van 4 op 5 januari bezweek voorts de Deukerdijk in Pannerden en overstroomde dit dorp tegelijk met het nabijgelegen Herwen en Aerdt. De bevolking van deze dorpen en van Tolkamer werd eveneens met spoed geëvacueerd en in de directe omgeving ondergebracht. In Noord-Brabant en Limburg had men wel enige wateroverlast, maar de ontregeling was er minder groot dan in Gelderland.

Het verrassingselement was in 1926 mede zo groot omdat men sinds 1850 bezig was met structurele maatregelen tot verbetering van de grote rivieren om een einde te maken aan de vanaf het eind van de achttiende eeuw steeds veelvuldiger optredende overstromingen. Dat handel en scheepvaart

daarbij ook belang hadden, kwam pas op de tweede plaats. Er was begonnen met de verbetering van de Rijn en zijn zijtakken. Vervolgens kwam de Maas aan de beurt en werden beneden Heerwaarden grote verbeteringswerken uitgevoerd. Na de voltooiing hiervan in 1904 werden ook plannen gemaakt voor verbetering van de Maas stroomopwaarts. Problematisch daarbij was vooral het riviervak beneden Grave, waar ter hoogte van Beers langs de beide Maasoevers geen dijken, maar slechts lage kaden lagen, de zogeheten Beerse Overlaat. Bij hoge rivierstanden liep dit gebied altijd onder water. Aan Brabantse kant wilde men hier graag dijken maken, maar aan Gelderse kant zag men in de zijdelingse afleiding van het Maaswater een noodzakelijke veiligheidsklep voor de eigen dijken. Uiteindelijk was besloten tot een beperkte verhoging van de overlaat, die in 1922 werd uitgevoerd. De verhoging van de Beerse Overlaat had echter directe gevolgen voor de Gelderse Maasdijken, die daardoor nog maar zestig centimeter tot één meter hoger waren. Rijkswaterstaat wilde daarom ook de tegenover Grave liggende Maasdijk bij Overasselt verhogen. De kosten zouden gedragen moeten worden door het polderdistrict van het Rijk van Nijmegen, dat voor de dijk verantwoordelijk was. Het bestuur hiervan vond dat onredelijk, het rijk moest zelf maar betalen voor werken die nodig waren door de rijkswerken in Brabant. Nog op een vergadering op 21 december 1925 was de voorgestelde dijkverhoging andermaal afgewezen. Vooral hoofdgeërfde J.S. Festen uit Overasselt had zich toen fel verzet met de woorden: "Maar ik ga achter die dijk nog rustig liggen slapen." [1] Nog geen tien dagen later brak de dijk echter op een steenworp afstand van zijn woning door.

Noodmaatregelen en eerste hulp

Na de dijkbreuk bij Overasselt liep het overstromingswater via het zich steeds verder verwijdende doorbraakgat in grote hoeveelheid het Land van Maas en Waal binnen, veel sneller opdringend dan verwacht. Al op 3 januari bereikte het water de dijken in Dreumel en Alphen. Daar, in de 'zak' van Maas en Waal, werd een peil tot vijf meter boven het maaiveld gevreesd en waren de dijken het enige toevluchtsoord in de directe omgeving. De dijkgraaf, voorzitter van het bestuur van het polderdistrict van het Land van Maas en Waal, deed al het mogelijke om een nog grotere catastrofe te voorkomen. Omdat het gevaar groot was dat het van bovenaf toestromende binnenwater hoger kwam dan het peil van de Maas en dat de dijken bij Dreumel en Alphen door de kracht van dit water van binnenuit zouden doorbreken, liet hij door de genie met springstof twee hulpgaten maken in de dijk om het water versneld op de Maas te lozen. Die opzet werkte. Op 8 januari bereikte het water zijn hoogste stand. Het stond toen in Dreumel vier meter hoog. Daarna begon de Maas te vallen. In Nederasselt werd op last van de dijkgraaf van het Rijk van Nijmegen intussen met man en macht gewerkt om een dam rond het toen al meer dan 200 meter brede doorbraakgat te leggen. Half januari was de toestand gestabiliseerd.

Elders in het land werd met ontzetting en medeleven op de overstromingen gereageerd. Er werd meteen hulp geboden, onder meer door mariniers uit Den Helder. Nog voordat het water de westelijke dorpen van het Land van Maas en Waal bereikte, evacueerden de mariniers zoveel mogelijk mensen en vee en brachten zij goederen in veiligheid naar Tiel. Dreumel werd zelfs geheel ontruimd en afgegrensd. Er vielen geen doden. In totaal circa 5.700 mensen, meer dan een kwart van de ruim 20.000 inwoners van het gebied, zagen zich genoodzaakt hun huis te verlaten. Met boten, bussen en

vrachtwagens en per trein of tram werden de evacués overgebracht naar Tiel, Nijmegen, Arnhem, Den Bosch en Tilburg. Ook ongeveer 3.750 stuks vee werden elders ondergebracht. Voor de achterblijvende mensen en dieren werden loodsen en noodstallen gebouwd. De mariniers en het Rode Kruis voorzagen hen van eerste levensbehoeften. Evenals bij vroegere watersnoden gebruikelijk was, werden alleen de armen kostenloos geholpen, de rijkere moesten voor het ontvangene betalen. De harde wind en de vorst waarmee men in de dagen na de dijkbreuk te maken kreeg, maakten de ontberingen nog groter. Het water zakte maar langzaam. De terugkeer van de vluchtelingen kwam pas eind januari op gang.

Structurele hulpverlening

Ook structurele hulpverlening was noodzakelijk. De schade was enorm, vooral in het Land van Maas en Waal, waar deze werd geraamd op tien miljoen gulden. Met name de slechte weersomstandigheden na de dijkbreuk hadden verwoestend gewerkt. Bijna vierduizend woningen bleken beschadigd of geheel vernield. De schade in de Ooijpolder viel naar verhouding mee omdat daar de meeste bebouwing toen nog hoog lag. Anders dan bij de voorgaande watersnoden vond de rijksoverheid het niet nodig in actie te komen. De regering liet bij monde van minister-president H. Colijn terstond weten dat ze de overstroming niet tot een nationale ramp zou verklaren, zoals een jaar eerder wel gebeurd was met de ramp tengevolge van een windhoos in Borculo. De reden hiervoor was dat een windhoos niet door menselijk ingrijpen kon worden voorkomen, maar dat dijkbreuken het gevolg waren van menselijke nalatigheid. Overstromingswater kon worden gekeerd mits men de dijken onderhield, aldus Colijn. Die botte uitspraak kwam bij de gedupeerden hard aan. Zo simpel als de minister-president het voorstelde, was de werkelijkheid niet. Gelukkig voor hen was het Amsterdamsch Fonds oftewel de Algemeene Vereenigde Commissie tot leniging van rampen door watersnood in Amsterdam, een particuliere organisatie, wel bereid steun te verlenen. Met medewerking van pers en radio organiseerde het fonds een landelijke inzameling, die de royale som van 4,7 miljoen gulden opbracht.

Van deze opbrengst werd 2,8 miljoen gulden voor Gelderland bestemd. De besteding verliep echter moeizaam en traag door voortdurende meningsverschillen over de verdeling. Al spoedig werd geklaagd over vriendjespolitiek en achterstelling en over karige en zeer ongelijkmatige schadeloosstellingen. In september 1926 was alle geld op. Het bedrag voor de huizen bleek alleen voldoende te zijn geweest voor de bouw van circa 250 noodwoningen en reparaties van beschadigde huizen. Met de herbouw van de totaal vernielde woningen was nog niet begonnen. Omdat er geen fondsen meer voorhanden waren, werd voor een andere oplossing gekozen. De gedupeerde eigenaren, voor het merendeel armlastige arbeiders, werden verplicht voor de helft van de nieuwbouwkosten een tweede hypotheek naast hun oude hypotheek op het vernielde huis af te sluiten. De andere helft zou door de overheid vergoed worden. Deze regeling bracht vele betrokkenen in een onmogelijke positie. Niet alleen werd zo de totale hypotheeklast voor hen hoger dan de waarde van hun huis, maar ook de aflossingen waren niet op te brengen. Daarbij kwam nog dat de veelal rijkere mensen met alleen beschadigde huizen of boerderijen het herstel ervan wel geheel vergoed hadden gekregen. Hoewel herhaalde malen hierom werd verzocht, weigerde de regering aan dit

onrecht een einde te maken en een ruimhartiger steunbeleid te voeren. De economische crisis van 1929 maakte de situatie er niet beter op en dat deed de verbittering over de hardvochtige opstelling van de overheid alleen maar toenemen. Zo ontstond in de jaren dertig in het Land van Maas en Waal een ideale voedingsbodem voor een politiek protest van eigen bodem, dat ook landelijk de aandacht trok, de actie-Bouwman. Pas eind jaren dertig werd voor het probleem van de hypotheekschulden een regeling getroffen. Nog schrijnender was het lot van de 46 gezinnen die hun huurhuis waren kwijtgeraakt. Hun schadeopgaven waren terzijde gelegd. De keiharde officiële redenering was dat iemand met een huurhuis geen schade aan zijn huis kon hebben, omdat dit niet zijn eigendom was. Hun situatie was uitzichtloos. Deze gezinnen leken veroordeeld tot een permanent verblijf in een kille noodwoning. Uitkomst bood een actie van het dagblad *De Telegraaf* eind december 1927. Daarbij werd meer dan voldoende geld ingezameld voor de bouw van nieuwe huizen voor deze groep. In 1928 konden ze die na twee winters eindelijk betrekken.

De problemen bij de hulpverlening in het Land van Maas en Waal na de watersnood van 1926 deden ook daarbuiten twijfels rijzen over de gevolgde aanpak. In brede kring was men het erover eens dat structurele regelingen nodig waren voor de hulpverlening na rampen. Enkele particuliere instellingen namen in 1935 het initiatief tot de oprichting van een permanent nationaal steunfonds, het Nationaal Rampenfonds. Dit fonds zou zich richten op de verlening van financiële hulp aan particuliere personen die schade hadden geleden ten gevolge van een natuurramp. Nog altijd is het Nationaal Rampenfonds een particuliere stichting, die onafhankelijk van de overheid werkt.

Nieuwe dijk- en waterwerken

Het dijkherstel in Overasselt werd door het dijkbestuur van het Rijk van Nijmegen voortvarend ter hand genomen en in 1926-1927 uitgevoerd. Ook was het bestuur nu bereid om mee te werken aan de verzwaaring van de gehele Maasdijk. Het polderdistrict moest voor deze werken hoge leningen afsluiten en de belastingen fors verhogen. Het provinciebestuur, dat wettelijk belast was met het toezicht op de waterschappen en de waterstaatszorg in zijn gebied, vond evenwel dat alle dijken in het Rivierengebied moesten worden verhoogd, de Waaldijken tot één meter en de Maasdijken tot een halve meter boven het peil van 1926. Toen in oktober 1927 een plan voor verhoging van de Waaldijk werd voorgelegd, laaide het verzet in het Rijk van Nijmegen weer op. Het polderdistrict wenste geen nieuwe uitgaven en lastenstijgingen. Ten slotte werd men het eens over een compromis: versterking van de gevaarlijkste plaatsen op voorwaarde dat de provincie een derde van de kosten zou subsidiëren. Die subsidie kwam er niet, maar in 1929 kwam de verzwaaring van de Waaldijk toch gereed.

In het Land van Maas en Waal ging het dijkbestuur zonder protest akkoord met een verhoging van de Maasdijken. Deze werken werden in 1927 en 1928 uitgevoerd. Ook in de Ooijpolder had men in 1926 leergeld betaald. De Waaldijken waren hier bijna twee meter lager dan in de tegenoverliggende Overbetuwe en dat was funest gebleken. Besloten werd de dijken van Nijmegen tot Kekerdom te verhogen tot één meter boven het peil van 1926. Het werk werd pas tussen 1934 en 1938 uitgevoerd. Hierbij werd dankbaar gebruikgemaakt van de in die jaren ingevoerde werkverschaffing, waarbij grote aantallen werklozen werden ingezet om maatschappelijk nuttige werken uit te voeren tegen een loon

dat gemiddeld net iets hoger lag dan de steunuitkering die ze ontvingen. Deze werkzaamheden werden zoveel mogelijk handmatig verricht. Arbeiders waren er immers na de grote economische crisis van 1929 volop. Ook aan de andere polderdistricten in het Rivierengebied werden dijkverzwaringen opgedragen en ook zij oefenden druk uit op de provincie om subsidie te verlenen. De provincie probeerde die verplichting af te schuiven op het rijk, maar daar kaatste men de bal terug. Uiteindelijk ging het provinciebestuur in 1932 overstag en besloot het een beperkte subsidie te geven. In de meeste polderdistricten werden daarna de dijken in het kader van de werkverschaffing verhoogd.

De ramp van 1926 had duidelijk gemaakt dat de Maas ondanks alle werken nog onvoldoende in staat was om haar eigen hoge afvoeren te verwerken. Van 1931 tot 1937 werden daarom benedenstrooms van Grave de vele bochten afgesneden, waaronder drie grote. Bij Alem werd zelfs een nieuwe rivierloop in het binnendijkse gebied aangelegd. Door deze werken kwamen Alem, Bern en enige uiterwaardgebieden aan de Gelderse kant van de Maas te liggen. Het riviervak tussen Grave en Heerewaarden werd erdoor aanzienlijk bekort van 56,5 tot 37,5 kilometer. Verder zorgde men voor verbreding en verdieping van het bestaande zomerbed en voor het verwijderen van obstakels in het winterbed. Door deze ingrepen werd de afvoer van het Maaswater aanmerkelijk verbeterd. Om te lage waterstanden in de zomer te voorkomen, kwamen bij Grave en bij Lith twee stuwen met schutsluizen voor de scheepvaart. Na de voltooiing van deze 'Maaskanalisatie' kon in 1942 de Beerse Overlaat definitief worden gesloten. In 1957 volgde nog een grenswijziging tussen de provincies Gelderland en Noord-Brabant, waardoor ook formeel alle gebied ten noorden van de Maas weer Gelders was.

Reorganisatie van waterschappen

Het vertrouwen van de Gelderse overheid in het door haarzelf een eeuw eerder in het Gelderse Rivierengebied gecreëerde stelsel van waterschappen was ernstig geschokt door de onvoorziene en rampzalige watersnood van 1926 met zijn dure nasleep. Het taaie verzet van de dijkbesturen tegen de dijkverzwaringen zat de provinciale overheid hoog en riep vragen op over het functioneren, de daadkracht en de bestuurskracht van deze besturen. Betwijfeld werd of hun organisatiestructuur wel beantwoordde aan de eisen van eigentijds waterstaatsbeheer. In februari 1936 kwam de provincie met het rigoureuze voorstel om één groot waterschap te vormen voor het Rijk van Nijmegen en het Land van Maas en Waal samen. Dat voorstel stuitte op fel verzet in het gehele gebied. Het provinciebestuur liet daarop het plan even rusten en pakte de fusie vervolgens tactvoller aan met vertrouwelijke voorbesprekingen. In 1944 werd men het eens over de vorming van het polderdistrict Rijk van Nijmegen en Maas en Waal, het eerste grote fusiewaterschap in het Gelders Rivierengebied en daarmee de eerste exponent van een nieuw tijdperk. Spoedig zou namelijk dit gehele gebied ingrijpend veranderen door de uitvoering van grote ruilverkavelingen ter bevordering van de landbouw. Zelfs de tot dan toe te drassige komgronden konden daardoor worden ontsloten. Deze maatregelen hebben ervoor gezorgd dat het Rivierengebied en ook het gebied tussen de Waal en de Maas deel konden hebben aan de zeer grote welvaartsstijging, die vooral na 1960 op gang kwam en waardoor ze hun stigma van achterstandsgebied definitief kwijtraakten.

NOTEN

1. Van Heiningen, *Wee den vergetenen*, 182.

BRONNEN

archieven

Regionaal Archief Nijmegen:

Archief Maas en Waal 1969-1981, inv.nr. 250, fotokopieën van artikelen in *De Gelderlander* van 1926.

Archief Polderdistrict Rijk van Nijmegen, 1596-1944

Archief Polderdistrict Maas en Waal, 1740-1944

Archief Polderdistrict Maas en Waal, 1969 etc.

LITERATUUR

J.I. Boonstra, "Werken aan de Maas in historisch perspectief", *Tussen de Voorn en Loevestein*, 69 (1989) 89-100.

J. Elemans, "Alphons Bouwman (1894-1968), woordvoerder van de kleine boer" in: *Brabantse biografieën*, 5 ('s-Hertogenbosch, 1999).

H. van Heiningen, *Wee den vergetenen. De watersnood van 1926 en de wederopbouw van Maas en Waal* (Wijchen, 1986).

P.Th. van Hoogstraten, "Dagboek van Tante Marie" [Maria van Hoogstraten]. "Geschiedenis der watersnood tijdens den doorbraak te Nederasselt in begin van v/h jaar 1926 zoals het door ons zelve beleefd is", *Tweestromenland*, 87 (1996), 17-23; 88 (1996), 18-22; 89 (1996), 11-18.

J. Pastoor, *De watersnood in den winter van 1925-1926. De hulpverlening door het Nederl. R.K. Huisvestings-Comité* ('s-Hertogenbosch, 1927).

J.W. van Petersen, *De waterplaag. Dijkdoorbraken en overstromingen achter Rijn en IJssel* (Zutphen, 1978).

J. Pilon, "Van overlaat tot bandijk. Een kleine geschiedenis van de Beerse Maas" in: A. van Heezik e.a. (red.), *Zoals ook zee zich terugtrekt en leegte achterlaat. Vriendenbundel Pieter de Wilde 1944-2000* ('s-Gravenhage, 2001) 59-71.

M.A.M. Stein, "Rivierverleggingen van Maas en Waal in de omgeving van de Bommelerwaard, sinds de bedijking in de Middeleeuwen" in: H.J.A. Berendsen (red.), *Het landschap van de Bommelerwaard* (Amsterdam-Utrecht, 1986) 91-110.

"Uit het watersnooddagboek van pastoor van Riel te Overasselt", *Tweestromenland*, 124 (2005) 14-15.

J.C. van Velthoven, "De Actie-Bouwman", *Spiegel Historiae*, 18 (1983) 653-660.

G.P. van de Ven en A.M.A.J. Driessen, *Niets is bestendig. De geschiedenis van de rivieroverstromingen in Nederland* (Utrecht, 1995).

A.M. Vermeulen, "Verslag van de belevenissen van de heer J.Th. Nijtmans uit Dreumel tijdens de watersnood in 1926", *Tweestromenland*, 96 (1998) 13-17.

Verslag der werkzaamheden over 1926-1927 (Nijmegen: Watersnood-Comité Nijmegen, 1927).

Verslag van het voorgevallene tijdens het hooge opperwater op de Nederlandsche rivieren in den winter van 1925 op 1926 ('s-Gravenhage: Departement van Waterstaat, 1926).